

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ (Київ)

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ: ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОРОЗУМІННЯ

Гортаю книгу жалобних урочистостей по смерті маршала Юзефа Пілсудського, які відбулися 12–18 травня 1935 р., під назвою “Gdy wódz odchodził w wieczność...”¹ і згадую свого дядька, робітника-електрозварника в Луцьку. Любив він розповідати, перебуваючи в “певному” настрої, одну й ту ж історію. Мабуть, ці враження від побаченого і пережитого були найсильнішими, емоційно особливо вразливими, інакше він не повторював би так часто свою розповідь про чи не найважливішу подію в своєму житті.

Отож, гортаю цю книгу з безліччю фотографій, дивлюся на чорну, покриту державним прапором із великим білим орлом труну з тілом покійного, встановлену на гарматному лафеті, на вісьмірку запряжених попарно чорних коней, яких за вуздечки ведуть офіцери польської армії, і згадую, як мій дядько Парфентій Стрілець хвалився: “Я був в уланах. То гонорове військо. На конях. У мене був такий огир!.. Кантарку рвав, не загнудасяш – перегризе. Мав з ним клопоти. Ніяк не хтів стояти. Все кудись рвався. Здавалось, відпусти – полетить! То ми стояли в караулі. Над дорогою. Із шаблею “на бачность”*. Ні дихнути, ні кліпнути. Чекали на маршалка. На гарматі везли труну. Косив я оком, бачу, коні чорні, ну як мій дябел. Точ-в-точ. Стояв як струна. Все зацікавило. Боявся впасти. Не дай Бог. Раз – і вже копита поцокали, колеса погуркотили... Так от, поміняєш, я ховав Пільсудського. Його до Вавеля везли”.

Мені важко було тоді зрозуміти дядька, якому так в’їлася в пам’ять ця подія, що тривала не більше хвилини. Пояснював я собі цей стан звичайного робітника тим, що культ Маршала Пілсудського був у часи його молодості всеосяжний, а служба в польських уланах для нього була престижною і, мабуть, не важкою.

Якщо прочитати “Волинську присягу”, якою волинська громадська думка відреагувала на факт смерті “Великого Сина нашої Вітчизни і нашої окраїнної землі”² у травні 1935 р. і Акт якої протягом трьох днів підписали 450 000 осіб, то можна зрозуміти майже не освіченого колишнього польського улана і легко зарахувати його до пілсудчиків. Правда, Парфентій Стрілець не належав до цього політичного табору, але багато свідомих українців-політиків, військовиків, української інтелігенції мали великі сподівання саме на маршала Юзефа Пілсудського. І ці надії плекалися й по смерті творця відродженої польської держави. Читаємо у “Волинській присязі”: “Присяга є тим даром, який приносить Волинь, як найбільший скарб своєї пам’яті про Вождя Народу, скарб любові до

¹ *Gatęzowski M., Przewoźnik A.* Gdy wódz odchodził w wieczność... – Warszawa, 2005.

* На бачność! (польск.) – Струнко!

² Цит. за: *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. – Київ, 2007. – С. 262.

Вітчизни, скарб очевидного і невідворотного дотримання могутніх законів Речі Посполитої, законів споконвічних, що визначають її велич і непересічну роль серед народів світу: законів правління і побудови життя на фундаменті взаємної довіри, братерства усіх громадян Речі Посполитої попри різні віросповідання і національності”³.

Дядько мій, звісно, достеменно багато чого не розумів із того, що тоді, в 30-х рр. минулого століття відбувалося на Волині, але українські політичні діячі знали і пам’ятали, що сказав маршал Ю. Пілсудський 16 травня 1920 р. у Вінниці на банкеті, який влаштувала міська влада на честь переможців у війні з більшовицькою Росією – Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського: “Польща і Україна пережили тяжку неволю, постійні переслідування були долею обох країн. Здобувши свободу, ми допомагаємо здобути її Україні... Буду щасливий, коли не я, скромний слуга свого народу, а представники польського і українського парламентів знайдуть спільну платформу порозуміння. Від імені Польщі підношу клич: хай живе вільна Україна”⁴.

Та ще раніше, 5 травня 1920 р., після наради польського штабу в Бердичеві головнокомандувач польських збройних сил висловився про суть зовнішньої політики Другої Речі Посполитої. Ю. Пілсудський наголосив, що виходить із інтересів майбутнього Польщі, для якої незалежна Україна необхідна для того, аби послабити потужність Росії, бо Україна стане перепороною, а то й буферною зоною між Росією і Польщею. І наголосив: “Кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав. Польща не потребує цих земель... Іншого не має – як спробувати створити самостійну Україну”⁵.

Марні були сподівання Ю. Пілсудського на польських парламентарів – вони незабаром почнуть псувати йому кров і майже ігноруватимуть його політику щодо України. Згадаймо бодай Романа Дмовського, який ще 13 листопада 1918 р. у ноті до уряду Великобританії висловив свою і очолюваного ним Польського національного комітету позицію: Східна Галичина є територією Польщі, тому українці цього краю не мають жодного права на створення власної держави⁶. Заслуги Р. Дмовського перед Польською державою були беззаперечні. Ще в серпні 1917 р. національні демократи на чолі із Р. Дмовським заснували в Женеві Польський національний комітет, діяльність якого була спрямована на відновлення Польської держави. Польський національний комітет визнали держави Антанти. Національні демократи, ендеки на чолі з Р. Дмовським думали про розширення території Польщі передусім за рахунок українських етнічних земель і не підтримували права України на створення власної держави.

Ю. Пілсудський та його політичні прихильники визнавали право України на суверенну державу, правда, без Східної Галичини та інших західних земель. Дратував і ендеків, і пілсудчиків Берестейський договір чотирьох Центральних держав із Україною від 9 лютого 1918 р. Цей міжнародно-правовий акт закріпив Холмщину і Підляшшя в складі Української Народної Республіки, а також передбачав створення окремого коронного краю у Східній Галичині. А тут ще

³ Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна... – С. 262.

⁴ Там само. – С. 118.

⁵ Pok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim. Z Dżennika Antoniego Listowskiego (1919–1920) // Arkana. – 1998. – Nr 23. – S. 43.

⁶ Див.: Sprawy Polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały. – Warszawa, 1967. – Т. II.

Українська Національна Рада оголосила 1 листопада 1918 р. про перебрання влади у Львові та створення на українських землях, які досі перебували в складі Австро-Угорщини, Української Держави. Незабаром розпочнеться українсько-польська війна, внаслідок якої поляки відвоюють Львів і захоплять Східну Галичину. Крім того, Найвища Рада Паризької мирної конференції прийняла 25 червня 1919 р. постанову, згідно з якою Польщі було дозволено окупувати військом, у тому числі й армією генерала Юзефа Галлера, територію Східної Галичини до річки Збруч.

Не забуваймо, що польську делегацію на Паризькій мирній конференції, яка Версальським договором встановила кордони новоутвореної Польської держави, очолював Р. Дмовський. Йому на підтримку згодом прибув навіть прем'єр-міністр Польщі Ігнаці Падеревський, який проводив особисто переговори з керівниками делегацій Союзних держав і переконував, що Польща нічого не має проти створення Української держави, але лише на тій території, яка входила до складу Російської імперії. Польська делегація посилалася на резолюцію стосовно України, яку прийняв польський Сейм 22–23 травня 1919 р. Польський парламент знову ж таки підтримав прагнення українців мати незалежну державу, але без Східної Галичини, яку в резолюції було названо Східна Малопольща (*Małopolska Wschodnia*). Щодо прав українського населення, яке мало входити до складу Другої Речі Посполитої, то депутати Сейму радо проголосували за те, що відроджена Польська держава “гарантуватиме національним меншинам на своїй території рівні права, національне та культурне самоврядування”⁷.

Але не так сталося, як казалося і записувалося. Польська делегація, зокрема її голова Р. Дмовський, аби переконати Найвищу Раду Антанти в тому, що Східна Галичина повинна ввійти до складу Польщі, бо, мовляв, вона з 1340 р. була неподільною частиною Польської держави, і на цій території понад 37 відсотків складає польськомовне населення, обіцяла від імені підкомісії з польських справ автономію Східній Галичині, автономний галицький сейм, який буде самостійно вирішувати питання самоврядування, промисловості, торгівлі, сільського господарства, комунікацій, освіти, релігій. Навіть обіцяно було дві державні мови – польську й українську...

Головне було для польської делегації домогтися за будь-яку ціну ухвали Найвищої Ради країн Антанти про передання Східної Галичини Польщі. І саме так сталося. Найвища Рада у справі тимчасового польського східного кордону затвердила 8 грудня 1919 р. “Лінію лорда Керзона”, передавши Польщі на 25 років мандат на Східну Галичину. Але це рішення тоді формально не вступило в силу, свідченням чого є офіційний лист голови Паризької конференції Ж. Клемансо до голови польської делегації від 22 грудня 1919 р., в якому чітко було сказано: “Найвища Рада Союзних держав сьогодні вирішила відкласти виконання ухвали про надання Польщі на 25 років мандату на Східну Галичину, вона залишає за собою право повторно розглянути це питання”⁸.

Та Польща на це застереження особливо не зважала, про що свідчило невизнання Західно-Української Народної Республіки і польсько-українська війна 1918–1919 рр. та територіальні претензії на місто Львів, які пред'являли всі впливові політичні сили, включаючи самого Пілсудського.

⁷ *Pobóg-Malinowski W. Najnowsza Nistoria polityzna Polski. 1914–1939. – Londyn, 1967. – Т. 2. – S. 159.*

⁸ *Sprawy Polskie na konferencje pokojowej... – Т. II. – S. 376.*

Правда, Ю. Пілсудський під час зустрічі в Бельведері з керівником польської делегації на Паризькій мирній конференції Р. Дмовським дорікав йому за те, що польська делегація не відстоювала у Варшаві справу незалежної України⁹. Але постійний опонент керівника Польської держави, який шість тижнів 1923 р. був польським міністром закордонних справ, вважав, що Польща повинна, передусім, добиватися передачі їй Східної Галичини як неподільної та автономної території, а питання незалежності Наддніпрянської України – другорядне порівняно з досягненням нормальних відносин із більшовицькою Росією¹⁰.

У тому ж 1923 р., коли в Польщі розгорілися пристрасні звинувачення на адресу “Начальника Держави і Головного Вождя” польського народу (так Ю. Пілсудського іменував Сейм 28 червня 1923 р.¹¹), а в уряді Вінценти Вітоса з’явився восени на посаді міністра закордонних справ Р. Дмовський, Рада Амбасадорів 14 березня таки ухвалила передати Польщі мандат на Східну Галичину терміном на 25 років із умовою юридичного забезпечення її автономних прав. По суті, Польщі вдалося, так би мовити, узаконити те, що вона збройно захопила. Крім того, ще 18 березня 1921 р. Польща несподівано для Головного Отамана армії УНР С. Петлюри заключила мирний договір із Радянською Росією, згідно з яким Правобережна Україна була поділена між Росією і Польщею. Головне для Польщі було те, що Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся відійшли до II Речі Посполитої, а Східна Волинь – більшовицькій Росії. Нікого особливо не тішило те, що цим договором Польща визнала Радянську Україну як незалежну державу та її уряд, завдяки чому УСРР отримала міжнародний правовий статус. Було очевидним, що Радянська Україна не була і не буде суб’єктом міжнародного права, бо навіть Ризький мирний договір за Україну готувала і підписувала більшовицька Росія, яка не мала навіть географічних кордонів з Польщею, тоді як УСРР лише ратифікувала договір і то після ратифікації Москвою. Та ще одним болючим ударом для національних інтересів та перспектив боротьби за незалежність України стало те, що Ризький договір анулював Договір між урядами Польщі та УНР, згідно з яким визнавалася Українська Народна Республіка і Директорія. Як наслідок, Польща зобов’язувалася до 1 травня 1921 р. вислати за межі країни уряд УНР і Раду Республіки, а це означало, що легальне перебування Директорії, уряду УНР, усіх організацій, а також близько п’ятнадцяти з половиною тисяч інтернованих громадян УНР стало неможливим – вони втрачали свій офіційний статус.

Як свідчить Таїсія Зарецька, посилаючись на польські джерела, “після закінчення українсько-більшовицької війни, коли армія УНР перейшла на польську територію і була інтернована в таборах, українська еміграція в цілому налічувала 40 тисяч осіб, серед яких – 65 депутатів, 14 міністрів, 1 680 чиновників, 3 530 офіцерів і біля 11 500 солдатів”¹².

Таким чином, після підписання Ризького мирного договору кількість українців у Польщі становила близько 6 млн осіб (поляків — 20,6 млн) і хоча Польща гарантувала мовні й релігійні права українців, проте ні ці питання, ні тим більше питання української автономії у складі Другої Речі Посполитої не були вирішені.

⁹ Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна... – С. 87.

¹⁰ Див.: Jędrzak S. Roman Dmowski a Józef Piłsudski // Ideologia i polityka Józefa Piłsudskiego / red. naukowa Tadeusz Romanowski. – Warszawa, 1988. – S. 29–39.

¹¹ Jędrzejewicz W. Józef Piłsudski. 1867–1935. Życiorys. LT. – Warszawa, 2002. – S. 134.

¹² Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна... – С. 152.

Очевидно, що навіть високий авторитет Ю. Пілсудського та зусилля його політичних прибічників не змогли зрушити цю проблему, розв'язання якої залежало від польського законодавчого органу. У Сеймі мав кількісну перевагу і підтримку той же Р. Дмовський – лідер польських націонал-демократів, активний пропагандист асиміляції українців і противник концепції федеративного устрою Ю. Пілсудського. Теорія федерації чи конфедерації передбачала, за Пілсудським, створення на початковому етапі незалежних держав, а вже далі – об'єднання цих незалежних держав – України, Великого Литовського Князівства, Білорусі – з Польщею на засадах конфедерації. Першої фази в реалізації цієї концепції, “вирощеної” на ягеллонських традиціях, можна було досягти, якби польська армія під командуванням Ю. Пілсудського після блискучої перемоги над радянськими військами під проводом М. Тухачевського продовжила свій переможний похід на схід разом із армією УНР. Адже в битві під Варшавою брали участь українські військові підрозділи, а бойові дії під Замостям Шостої Української дивізії стрільців під командуванням полковника Марка Безручка, битва з Першою кінною армією С. Будьонного під Комаровом – Тишовцями, оборона Львова і Дрогобицького басейну Шостою Українською Армією під керівництвом генерала М. Омеляновича-Павленка відіграли значну роль у творенні цього “чуда над Віслою”. Як відомо, суперечливою і непослідовною була позиція самого Ю. Пілсудського, який марив величними візіями давньої Речі Посполитої, сподіваючись витворити зі звільнених від російського панування народів – литовського, українського і білоруського – нову великопольську, щось на зразок нової історичної єдності – радянського народу, націю, внаслідок їх асиміляції в новому наднаціональному державному утворенні. Не випадково відомий український історик Іван Лисяк-Рудницький після аналізу польсько-українських стосунків “склав головну вину на польську сторону” за “нешасний перебіг польсько-українських взаємовідносин під час революційної доби 1917–1921 рр.”¹³ Проте він не виправдовує повністю й українців, бо “й українці спричинилися до невдачі в досягненні порозуміння, яке витримало б випробування життя”¹⁴.

Небажання і невміння знайти порозуміння внаслідок необхідних компромісів призвели до того, що знову, як і в XIX ст. вже в XX ст. і Польща і Україна потрапили під гніт імперської системи Росії.

Друг і соратник з молодих літ Ю. Пілсудського, солдат Першої бригади Легіонів, учасник польсько-радянської війни 1920 р., який в боях за визволення України дістав важке поранення, активний політичний і громадський діяч Тадеуш Голувко писав: “Ми зрадили українців, які були нам вірними братами у трагічні дні. Продовження війни тільки на два тижні і військові підрозділи Петлюри були б у Києві”¹⁵.

Цей чи не найпослідовніший і найактивніший прихильник польсько-українського порозуміння, завжди проукраїнський польський політик, який загинув від рук українця в Трускавці 29 серпня 1931 р., пророчо свідчив: “Незалежна Польща не може існувати без незалежних Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, України і Білорусі”¹⁶.

¹³ Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки. Тягар історії // Його ж. Історичні есе: В 2 т. – Київ: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 102.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Цит. за: Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна... – С. 140.

¹⁶ Tadeusz Hołowko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego. – Warszawa, 1999. – S. 10.

Такої ж позиції дотримувалася частина польських інтелектуалів, передусім, поляки з України Станіслав Стемповський, Генрик Юзевський, Йоахим Волошиновський, Євген Старчевський, Антоній Мінкевич, Мечислав Міцкевич... Підтримуючи ідеї польсько-українського порозуміння Ю. Пілсудського, польські публіцисти та інтелектуали намагалися поглибити і розширити межі польсько-українського культурного діалогу, надаючи об'єктивну інформацію з історії, політики, культури, історіософії, літератури і мистецтва українського народу. Більше того, багато хто із польських мислителів, письменників, громадських діячів, публіцистів були переконані, що питання незалежності країни було і залишається пріоритетним, зважаючи на позицію Ю. Пілсудського в міжнародній політиці Другої Речі Посполитої та низки європейських країн. Очевидно, що ці польські інтелектуали-прихильники української незалежності не могли активно вплинути на формування політики Польщі щодо "східних кресів", але їхня діяльність істотно підтримувала позицію і плани Ю. Пілсудського. Це були знакові постаті тогочасного оприявлення і формування громадської думки і позиції – Т. Голувко, Леон Василевський, Г. Юзевський, Пьотр Дунін-Борковський, Адольф Бохенський, Ян Станіслав Лось, Владзімеж Бончковський, з іменем якого пов'язана поява унікальної трибуни для обміну думками щодо польсько-українських стосунків – часопису "Biuletyn Polsko-Ukraiński" (Варшава, 1932–1938)¹⁷. У цьому бюлетені активно виступали такі демократично-ліберальні громадські авторитети, як Юзеф Лободовський, Ян Парандовський, Ксавери і Мечислав Прушинські, Константи Симонолевич (старший) і Констати Симонолевич (молодший), Ян Липовецький, Єжи Погоновський та ін.

І хоча В. Бончковський не був таким українофілом, як, скажімо, Л. Василевський, Т. Голувко, П. Дунін-Борковський, А. Бохенський, які, хоча й виходили з польських державних інтересів, все ж підтримували ідею незалежної України і всіляко обороняли українців від колонізації, проте його просвітлена любов'ю до української християнської культури, історії, традицій, поривань українського народу до свободи і незалежності повага й увага зіграла величезну роль у доланні стереотипів шовіністичного мислення значної частини польської інтелектуальної еліти. Головний редактор "Польсько-українського бюлетеня" навіть опублікував у третьому числі за 1935 р. статтю "Ми не українофіли" ("Nie jesteśmy ukrajinofilami"), в якій виклав позицію редакції журналу і свій власний погляд на українське питання.

В. Бончковський сповідував ідею польсько-українського союзу, який має зіграти значиму геополітичну функцію, оскільки наростатиме загроза комуністичної Росії і Польщі, і країнам західної демократії. Тому слід уникати, вважав він, будь-яких силових заходів у вирішенні міжнаціональних конфліктних проблем, особливо різко він виступав проти політики колонізації українців, переконував підтримувати поривання українців до незалежності. Саме завдяки головному редакторові "Польсько-український бюлетень" став справді вільною трибуною польсько-українського дискусійного діалогу, на його сторінках мали можливість висловити свої думки і поляки, і українці. Більше того, В. Бончковський доклав чимало зусиль, аби активними авторами бюлетеня стали Євген Маланюк, Богдан

¹⁷ Діяльність цього журналу детально висвітлюється в працях: *Яручик О.* Польсько-український міжкультурний діалог (На сторінках "Biuletynu Polsko-Ukraińskiego" 1932–1938 pp.). – Луцьк, 2009; *Кравченко С. І.* Періодичні видання Польщі 20–30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. – Луцьк, 2009.

Лепкий, Андрій Крижанівський, Микола Ковалевський, Іван Кедрин-Рудницький, Роман Смаль-Стоцький, Павло Ковжун, Володимир Кубійович, Дмитро Дорошенко, Володимир Дорошенко, Павло Зайцев, Степан Баран, Павло Шандрук і багато інших. Багатьох українських інтелектуалів порадувало й обнадіяло те, що з'явилася в Другій Речі Посполитій така культурно-інформаційна трибуна, з якої можна буде донести до польського суспільства, до польської влади проблеми української людності, розгорнути максимально об'єктивне висвітлення витоків і походження української нації, сучасного стану і перспектив її розвитку, відкрити найяскравіші сторінки історії, культури, літератури і мистецтва, обговорити сучасні проблемні напруги в польсько-українських взаєминах. Українські автори "Польсько-українського бюлетеня" намагалися аргументовано, з фактами, цифрами, свідченнями очевидців, розкривати справжню суть так званої "цивілізаційної місії Польщі на східних кресах", яка насправді зводилася до колонізації українського населення, державної системної його асиміляції, відкривати під цим кутом зору справжню природу колонізаційної політики і, зокрема, польського осадництва. Це робити було нелегко, зважаючи на польську цензуру і суспільні настрої в Польщі, які формувалися під серйозним впливом партій та організацій націоналістичного спрямування, передусім, ідеології Р. Дмовського та його прихильників-ендеків. Спільними зусиллями польських та українських інтелектуалів на сторінки "Польсько-українського бюлетеня" були винесені надзвичайно важливі, актуальні проблеми польсько-українських взаємин від давнини до сучасності, серед яких чи не найголовнішими, за визначенням С. І. Кравченко, були:

- витоки й походження української нації, основні етапи розвитку, знакові постаті української історії, відносини з іншими народами;
- спільні сторінки польсько-української історії, здобутки та втрати, досвід і прорахунки, сучасний стан відносин та їхні перспективи;
- політичні проблеми України в контексті міжнародної політичної ситуації у світі;
- українські незалежницькі прагнення крізь призму польських державних інтересів;
- українська культура: минуле й сучасне як *terra incognita* для тодішнього пересічного поляка;
- ключові постаті українського літературного процесу;
- польські письменники, натхненні на творчість Україною, та ін.¹⁸

Треба зазначити, що рівень обговорення й аналізу цих та інших проблем на сторінках "Польсько-українського бюлетеня" був доволі високим, тому полеміка часто виходила за межі суб'єктивних оцінок того чи іншого явища, факту чи проблеми, набувала наукової аналітичності та розглядалася в контексті суспільно-політичних, культурних і духовних процесів Польщі, України, Європи, УРСР і СРСР.

Більшість польських інтелектуалів, політичних і громадських діячів поділяли ідеологію прометеїзму, яка передбачала формування нової концепції польсько-українських відносин на всіх рівнях культурної співпраці. Своєрідним трампліном для виходу на ефективний рівень формування громадської думки та національної політики Польщі став часопис "Бунт Млодих" на чолі з Єжи Гедройцем. По суті,

¹⁸ Кравченко С. І. Періодичні видання Польщі... – С. 235.

прихильники прометеїзму прагнули реалізувати ідеї Юзефа Пілсудського, спрямовані на створення довкола Польщі та на чолі з Польщею блоку незалежних слов'янських держав. Так, їхній погляд на Україну сягав тієї будуччини, яка бачилася у статусі сильної незалежної держави, здатної спільно з Польщею протистояти агресивній більшовицькій Росії. Для українців Східної Галичини та Волині прометеїсти готували статус федерації та спільної, рівноправної співпраці з усім польським суспільством в ім'я зміцнення Польської держави. Ясна річ, і задля задоволення всіх культурних, мовних, освітніх і духовних потреб. Правда, на засадах державної асиміляції. Прометеїсти, неформальні пілсудчики, незалежні польські мислителі розуміли, що сигнали від міжкультурного діалогу, який із українського боку вели І. Кедрин, Є. Маланюк, М. Ковалевський, Мирон Кордуба, Юрій Науменко, Борис Ольхівський, Б. Лепкий, Р. Смаль-Стоцький, А. Крижанівський, Василь Біднов, П. Зайцев, Д. Дорошенко, В. Дорошенко, Микола Андрусак, П. Ковжун, Олександр Доценко та ін., вряди-годи долинають до вух політиків. Правда, все це майже не торкалося слуху звичайних обивателів, малограмотних селян і робітників, які мало що розуміли в політиці влади щодо “східних кресів”.

Чи не найгострішою, найбільчистою проблемою для західноукраїнського селянства була земля. Земельний голод буквально душив селян Східної Галичини і Волині, які вирушали у світ за очі задля земельного наділу або задля заробітку на шматок землі вдома. Нічого доброго не принесли “східним кресам” спеціально ухвалені для них польським Сеймом “основи земельної реформи” 10 липня 1919 р. і закон про земельну реформу від 17 грудня 1920 р. Ніякої свободи купівлі-продажі землі та приватної добровільної парцеляції не передбачала розрекламована програма діяльності Кабінету В. Грабського, проголошена ним на засіданні Сейму 20 грудня 1923 р. Українське селянство, а їхні настрої і побажання висловлювали українські послы в Сеймі та сенатори, болісно сприймало законодавчо ухвалену політику колонізації цих околиць Другої Речі Посполитої шляхом переміщення польських поселенців із районів Центральної Польщі до Галичини і Волині. Так, згідно із законом від 20 липня 1925 р. про аграрну реформу, “на цілі осадництва відводилося до 1 січня 1925 року землю для 7 500 військових і 3 900 цивільних осад на всіх “східних кресах”. На 6 лютого 1925 року згідно з законом від 17 грудня 1920 року 120 тисяч гектарів ґрунту одержали місцеві дрібні землероби, 148 тисяч гектарів відведено на організацію 8 тисяч нових осад”¹⁹.

Надзвичайно ускладнювала польсько-українське порозуміння і зближення ухвала 31 липня 1924 р. закону про мову управління урядових і самоврядних адміністративних інституцій, згідно з яким державною польською мовою “здійснюють управління всі державні і автономні власті”. Найприкрішим було те, що за цим законом були ліквідовані школи національних меншин, бо основним типом школи проголошувалася загальна або утравістична (двомовна) школа. Очевидно, що в цих умовах полонізації та покатоличення важко було сподіватися на культурний і духовний розвиток українців, їхньої мови, освіти, національної самосвідомості. По суті, в період міжвоєнного двадцятиріччя реалізовувалася програма партії національних демократів, які чітко формулювали свою позицію з національного питання: “інтерес польського народу як цілісності (на противагу

¹⁹ Власюк О. В., Сидорук В. Й., Цетко В. М. “Східні креси” – під знаком польського орла. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – С. 51.

класовим, релігійним, корпоративним, регіональним і локальним інтересам) становить вищу міру політичних цінностей”²⁰.

Внаслідок системної державної асиміляції національних меншин, передусім українців, на Волині залишилось на початку 1930-х рр. лише 4 українські школи, хоча чехи мали 13 національних шкіл, євреї – 57, росіяни – 5, німці – 66. Крім того, що різко згорталось українське шкільництво, польська влада відмовлялася реєструвати філії “Просвіти”, забороняла українські вистави, виступи митців художньої самодіяльності. Переслідувань і утисків зазнавали українські кооперативи, культурно-освітні товариства, особливо – політичні партії, передусім ті, що організаційно були пов’язані зі Східною Галичиною. Якщо ще додати до цих проблем, із якими зіткнулися українці Другої Речі Посполитої, непосильні податки – від церковного, шкільного, військового до ґрунтового, домового, шляхового, прибуткового, собачого – то стає зрозумілим і вплив комуністичної агітації на суспільні настрої, і активне зростання впливу на маси, особливо на молодь, Організації українських націоналістів.

Польська інтелектуальна еліта бачила, що такі радикальні форми протесту українців, як страйки і демонстрації, виступи українських послів і сенаторів, різного роду заяви громадських організацій та українських селянських партій “Селянський союз” і “Сельроб”, петиції до Сейму і Сенату, до Президента та Уряду Польщі поступово, але неухильно переходять-переростають у збройні сутички, терористичні акції, диверсії...

Так, невідомий автор статті “Нова акція О.У.Н.” в “Польсько-українському бюлетені” (№ 10 від 10 березня 1935 р.), покликаючись на однойменну статтю у львівській газеті “Діло” (№ 56) доктора Стефана Барана, попереджає польську владу і польське суспільство про активацію діяльності підпільної ОУН і звертає увагу на необхідність пошуків шляхів розв’язання назрілих проблем. Але переважна більшість польського суспільства, погляди і настрої якого формувалися під домінуючим впливом національної ідеології, вважала, що польські кордони на сході визначені справедливо і всі ті, хто проживає на східних теренах, повинні досягти рівня “польської політичної нації”, отже, підлягають державній асиміляції. Тому федеративні візії Ю. Пілсудського не мали широкої суспільної підтримки – їх поділяли хіба що частина соціалістів, консерваторів і людовців. Провідники правлячого в Польщі табору санації, а це були передусім національні демократи, ендеки, будували Польщу як “національну державу”, формували “політичну націю” і перебували в перманентному конфлікті з політичним табором Ю. Пілсудського, який загострився у вересні 1926 р. і особливо у вересні 1930 р. Так, за розпорядженням прем’єр-міністра Польщі Ю. Пілсудського в ніч на 9 вересня 1930 р. було заарештовано 18 послів опозиції і 5 послів від українських партій. Згодом ще було ув’язнено близько 5 тис. активних діячів опозиції, в тому числі 84 послы Сейму і Сенату та 130 українських діячів²¹.

На політичну кризу в Польщі наклалася світова економічна криза, яка принесла численне безробіття і зростання страйкового руху. Посилили критику уряду за недотримання обіцянок надати автономію Східній Галичині легальні українські політичні партії (УНДО, УСРП). А коли розпочалися “протестаційні акції”

²⁰ Там само. – С. 42.

²¹ *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 475.

нової української радикальної організації – Організації українських націоналістів (ОУН), яка виникла на базі Української військової організації (УВО), та диверсійні акції, підпали польських маєтків, адміністративних будівель, які здійснювали переважно спеціальні диверсійні групи, заслані з території УРСР та підтримані місцевими комуністами-членами КПЗУ, надії на спокійний польсько-український діалог не залишалося. Голос польських інтелектуалів, спрямований на порозуміння і зближення двох слов'янських народів, вже не долинав ні до владних інституцій, які втягнулися в незмирливу боротьбу, ні до тих, хто гуртувався навколо Союзів захисту східних кресів і Комітетів захисту, вимагаючи радикальних заходів у поборенні “порушників миру і безпеки Речі Посполитої”. На ці заклики і вимоги покінчити з “гайдамаччиною” зреагував схильний до авторитарного управління маршал Ю. Пілсудський, який доручив провести акцію “пацифікації” Східної Галичини. Спеціальні загони армії та поліції в період від 20 вересня до 17 жовтня 1930 р. оточували українські села, проводили обшуки, арешти членів ОУН, активістів культурно-освітніх організацій, знищували майно громадських об'єднань.

На жаль, польська влада майже не реагувала на заклики, пропозиції, звернення, на тактичні вирішення політичних питань, які надходили від поміркованих польських і українських мислителів, діячів культури, громадських провідників, публіцистів. Так, Леон Василевський у статті “Про шляхи порозуміння” (1932) закликав починати польсько-українське зближення із урахувань обопільних інтересів та очікувань, “бо це зближення повинно супроводжуватися взаємним пізнаванням, із якого виникатиме порозуміння”. Цей авторитетний політичний і громадський діяч, сподвижник Ю. Пілсудського, дипломат, історик, публіцист сформував чітку позицію щодо східних проблем і східної політики Речі Посполитої та розробив тактику політичних рішень. Л. Василевський, передусім, вимагав від поляків усвідомити складність проблем, які не знаходять розв'язання в Польщі, і активних дій з боку польської влади в реалізації справедливої національної політики: “Чому, наприклад, статті нашої конституції, що забезпечують рівноправність українського населення, на практиці часто залишаються мертвою літерою? Чому молодий українець, який закінчив українську державну гімназію, мусить до вищої школи їхати в Чехословаччину, щоб потім працювати успішно на своїй рідній землі? Чому на Волині майже немає українських шкіл, хоч українське населення становить там значну більшість, і чому там проводиться утравістичне навчання навіть у тих школах, де зовсім немає польських дітей? Чому висококваліфікований і лояльний учитель-українець може вчити польських дітей на Помор'ї та в Келецькому регіоні, але не може навчати українських дітей у своєму рідному селі? Чому у Києві, Харкові чи Одесі виходять коштом загарбницького радянського уряду не тільки агітаційні брошури, але й сотні наукових праць, коли в бюджеті Польщі немає ні гроша на Товариство ім. Шевченка у Львові? Чому в польській державі у православній церкві до українців застосовується російська україноненавистницька політика?”²²

На жаль, уряд і Сейм Другої Речі Посполитої не дали конкретних відповідей у вигляді урядових рішень і законів на ці гострі питання, які порушували польські та українські інтелектуали, і цим самим не вибудували міст польсько-українського порозуміння та взаємоповаги. Навряд чи можливо було в умовах тієї суспільно-політичної атмосфери, яка панувала в міжвоєнній Польщі, досягти такого рівня

²² Цит. за: *Кравченко С. І.* Періодичні видання Польщі... – С. 275.

порозуміння, який би міг забезпечити мир і спокій у Другій Речі Посполитій, передусім, мирне співжиття польського й українського народів. Для української інтелектуальної еліти ідея національної незалежності, єдності всіх етнічних українських земель стала визначальною в боротьбі за свої права і свободи. Політична думка була запліднена досвідом Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, травмована уроками поразки в польсько-українській війні 1918–1919 рр., підписанням у Ризі 18 березня 1921 р. мирного договору між Росією та Польщею та анулюванням Варшавського договору 1920 р. між Польщею й УНР. Багатьох українських політиків окрилювало розгортання підпільної боротьби ОУН проти національної політики Польщі на українських землях. Конфронтація між поляками й українцями, попри всі зусилля незначної частини польських та українських інтелектуалів виробити програму порозуміння і примирення, наростала. Так само зростав вплив польських національних демократів на формування суспільних настроїв внаслідок проповідування ними ідеї етнічно однорідної польської національної держави, “вирощеної” на асиміляції слов’янських меншостей і поступового виселення євреїв за межі Другої Речі Посполитої. Незалежної України Р. Дмовський та його політичні однодумці не сприймали – її доля розглядалася лише в перспективі поділу між Польщею і Росією. І ніхто, крім поміркованих польських та українських авторів “Польсько-українського бюлетеня”, не озирався на перебіг подій XVII–XVIII ст., зокрема, не вчитувався в статті Андрусівської угоди 1667 р., внаслідок якої Україна була поділена між Росією і Польщею. І. Лисяк-Рудницький наводить цей “вражаючий і тривожний паралелізм між перебігом польсько-українських взаємовідносин у XVII–XVIII ст. і в XX ст. Ризький договір 1921 р. нагадував Андрусівську угоду 1667 р., оскільки обидва означали поділ України між Росією і Польщею. Паралелі можна продовжувати. У XVIII ст. правобережна Україна була млиновим каменем на шийі Речі Посполитої. Це саме можна сказати про Галичину й Волинь у 20-их і 30-их рр. XX ст. Остаточний результат був також подібний в обох випадках: Польща, яка вперто відмовляла віддати західноукраїнські землі вільній Україні, була вкінці змушена передати їх Російській імперії або Радянському Союзові; і сама Польща потрапила під російське панування. Отже, нездібність поляків і українців самокритично по-приятельськи розв’язати свої розходження вже двічі спричинила знищення України та Польщі і мостила шлях російському тріумфові”²³.

Буде ще російсько-комуністичний тріумф внаслідок поділу Польщі в 1939 р. між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР, українцям і полякам доведеться пережити кривавий волинський українсько-польський конфлікт 1943–1944 рр. і нарешті визволитися від імперського гніту внаслідок розпаду СРСР. Постали дві незалежні держави Польща і Україна. Віриться, що нарешті запанує мир і спокій на землях двох сусідніх держав.

²³ Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки. Тягар історії... – С. 104.